

LBRIS

We know

books

OLIVER JENS SCHMITT

Corneliu Zelea Codreanu
ASCENSIUNEA ȘI CĂDEREA
,
„CĂPITANULUI“

Traducere din germană
de Wilhelm Tauwinkl

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Introducere	7
1. Invocarea morților	13
2. Triumful în război și teama de revoluție	17
3. „Apostol“ într-o zonă de criză socială: tatăl	22
4. Teoria și practica antisemitismului de provincie	32
5. O familie naționalistă românească	36
6. Experiența războiului	43
7. Întâlnirea cu orașul: Iași	46
8. Activist printre muncitori	50
9. Conducător al studenților din „Generația 1922“	54
10. Activist studentesc al violenței	59
11. Misionar antisemit în Germania	62
12. Liga Apărării Naționale Creștine	66
13. Pucist	71
14. Comunitatea deținuților în extaz religios: văcăreștenii	74
15. Asasin	77
16. Achitarea, nunta, triumful	81
17. Idol	86
18. În Franța	95
19. Conducător al Legiunii Arhanghelul Mihail	98
20. Sectant	105
21. Marșul	114
22. Garda de Fier	119
23. Criza și camarila	126
24. În Parlament	130
25. Seducția Bucureștiului	135
26. „Ieșiți la lupta cea sfântă!“	139
27. „Școala de fanatism“	144
28. Generalul	154
29. Asasinarea premierului	161

30. Schismatic	171
31. Tatonarea unui nou început: Totul pentru Țară	179
32. Un „Lourdes românesc“	185
33. „Coloana a cincea“	192
34. Comuna legionară	198
35. Apropiiții	203
36. Munții și marea – axe spațiale biografice	207
37. Fractionism	210
38. Iconizarea	214
39. Misticul	227
40. Scriitorul politico-religios	236
41. Conducător al Legiunii și al Partidului	246
42. Violențe și amenințări	254
43. Escaladarea conflictului: Căpitanul și regele	260
44. „Spre marea biruință legionară“	276
45. Lovitura de stat a regelui	289
46. În pădurea de la Tâncăbești	307
Un cult efemer și o tăcere îndelungată	320
Încercare de interpretare	330
 Din atelierul istoricului – O postfață	 363
Mulțumiri	375
Note	377
Bibliografie	431
Dramatis personae	445
Tabel cronologic	447
Indice de nume	451

MĂNĂSTIREA PUTNA DIN BUCOVINA ESTE UN LOC PUTERNIC ÎNCĂRCAT de simbolism pentru istoria României. Aici este înmormântat Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504), învingător vremelnice asupra otomanilor și polonezilor, care avea o faimă de sfânt. La sfârșitul secolului al XIX-lea, intelectualii români au adoptat evlavie populară față de voievod și au creat un cult în jurul lui.¹ În 1775, Bucovina, cu tot cu mănăstirea Putna, fusese anexată de Austria. La prăbușirea monarhiei austro-ungare, în toamna anului 1918, activiștii naționaliști români au alipit acest ținut României. Faptul că Bucovina a revenit la trupul țării și, odată cu ea, și osemintele voievodului Ștefan a fost sărbătorit printr-un act festiv. La mănăstirea aflată între pitorești dealuri împădurite au venit reprezentanții elitei politice și culturale. Lor le-a vorbit un profesor de liceu din Huși – o localitate de provincie –, ofițer decorat pe front, de mai multe ori ales deputat în Parlament și propagandist antisemit cunoscut în toată țara: Ion Zelea Codreanu, tatăl întemeietorului de mai târziu al Legiunii Arhanghelul Mihail.

Faptul că biografiile încep cu clarificarea trecutului familiei nu este neobișnuit. În cazul nostru însă, este vorba de mai mult decât atât, și anume de teza că nici un alt lider charismatic din Europa interbelică (cu excepția întemeietorului mișcării fasciste spaniole a Falangei, José Antonio Primo de Rivera, fiul unui dictator) n-a fost atât de puternic marcat de tatăl său, atât de mult ajutat și însoțit de familie cum a fost Corneliu Zelea Codreanu. Ce spunea și făcea fiul venea de la tată și era susținut de mamă și, mai ales, de frați și surori. În timp ce Hitler și Stalin se prezentau în public ca fiind desprinși de legăturile familiale tradiționale, Codreanu tatăl și fiul plecau în campanie electorală, o soră făcea propagandă în satele din nordul României, iar frații luau parte, ca propagandiști, la răspândirea învățăturii mântuitoare a întâiului născut al familiei.

Fascismul românesc este o poveste de familie – povestea unor familii propriu-zise, ca aceea a lui Codreanu, care se extindeau potrivit modelelor tradiționale de căsătorie și nașie, a familiei imagine născute în „Frățiile de Cruce“ ale școlarilor, precum și a „familiei legionare“, ca idee și ca practică socială trăită de nucleul dur. Ceea ce au trăit copiii lui Ion Zelea Codreanu și zeci de mii dintre adepții lor în perioada interbelică, în avânt entuziast spre o nouă epocă și spre „Omul Nou“, și ceea ce au promovat ei ca proiect al generației lor a fost pregătit de generația dinaintea lor și, ca și alte fenomene comparabile din Europa interbelică, mișcarea legionară din România a apărut ca protest al „generației pierdute de la 1914“, al acelor tineri care nu trăiseră războiul în calitate de combatanți și de aceea se simțeau privați de experiențele unificatoare de pe front. Dar Corneliu Codreanu nu celebra un exclusivism al unei generații, ci, dimpotrivă, cinstea bărbății cu „părul alb“ ca „tablou [...] înălțător“, cot la cot cu tinerii.² În spectrul extremei drepte, efectele mișcării depășeau generațiile, și unul dintre lucrurile care caracterizează fascismul românesc este tocmai implicarea a numeroși oameni în vârstă, adesea din pături înalte ale societății. În cazul familiei Codreanu, tatăl și mama i-au supraviețuit fiului charismatic, iar tatăl s-a considerat, până la moartea sa în 1941, ca „loțiitor al Căpitanului pe pământ“³.

Să ascultăm acum ce a spus Ion Zelea Codreanu la Putna.⁴ Cuvântarea lui este o invocare a morților unică în felul ei. A început cu rememorarea unei bătălii din războiul mondial abia încheiat: pe 7 octombrie 1916, trupele Puterilor Centrale amenințau să străpungă defensiva românească în trecătoarea Oituz din Carpați. Ploua cu șrapnele, obuze și ghiulele ce măturau copacii, dar ostașii români au prins deodată curaj, intonând cântecul de luptă al lui Ștefan cel Mare: „Hai, frați, hai, frați, la năvală dați, la năvală dați, crucea s-apărați!“ Când Codreanu a preamărit izbânda asupra suferinței lungi de veacuri, au izbucnit ovații. Codreanu i-a amintit apoi pe Horea, conducătorul ardelean al țăranilor, tras pe roată în 1785, și pe Avram Iancu, „crăișorul munților“ originar din Munții Apuseni, erou al Revoluției din 1848 și luptător împotriva Ungariei naționaliste a perioadei habsburgice târzii. „Am biruit, pentru că sufletul nostru a fost înviorat de duhul marelui Arhanghel a căruia țărână se odihnește în acest mormânt! [...] Am biruit noi, dar mai mult au biruit strămoșii prin noi, și înaintea tuturor a biruit Ștefan cel Mare și Sfânt!“ Acum sosise ceasul eliberării, iar steagurile românești fluturau deasupra vechilor cetăți ale lui Ștefan. Și apoi Codreanu a conjurat întregul panteon al eroilor români din mormintele lor: pe Decebal, regele dacilor, pe apărătorii capitalei Sarmizegetusa, care căzuse sub asediul

*Tatăl: Ion Zelea Codreanu
în uniformă de ofițer.*

romanilor, pe ostașii lui Ștefan din numeroasele lui bătălii, pe soldații români care, la 1877, s-au grăbit să le sară în ajutor rușilor aflați la ananghie în Munții Balcani, unde luptau împotriva otomanilor, pe cei căzuți în luptele de apărare din Primul Război Mondial, la Oituz, Mărăști și Mărășești. Apoi, inspirându-se din versurile poetului național Mihai Eminescu, i-a făcut pe morți să învie în clipa izbânzii: „Sculați, voi toți cari ați fost schingiuiți și omorâți de osebiți călăi ai neamului nostru, sculați, căci e ceas de mare bucurie! Sculați să îngenuncheați împreună cu cei de astăzi la mormântul Sfântului Ștefan și scoală și Tu din mormânt, Ștefane, Măria-Ta!“ Oamenii din public, adânc emoționați, au izbucnit în lacrimi, iar Codreanu s-a adresat voievodului mort și înviat: „Privește-l pe norodul Tău viu și norodul de umbre al Neamului Tău!“

Discursul lui Ion Zelea Codreanu nu ilustra nimic altceva decât crezul naționalismului românesc. Neamul era obștea celor morți, a celor vii și a celor ce vor veni. Glia strămoșească era veriga de legătură, din țărână și sânge, între toate aceste generații. Fiul lui avea să propovăduiască exact această mistică. Codreanu era adânc convins că aparține unui popor căruia invadatorii și ocupanții străini îi făcuseră cele mai grele nedreptăți de-a lungul veacurilor. Fiul său Corneliu împărțase acest simțământ de a fi desconsiderat, de a trebui să lupte împotriva nedreptății,

de a fi constrâns la apărare + ideea obsesivă de a fi victimă și de a fi supus amenințării. Ca reacție, trebuia să se ridice un nou tip de român în locul țaranului răbdător – românul războinic. Sabia de foc a Arhanghelului Mihail, în care credeau legionarii, scliffea deja în cuvântarea lui Ion Zelea Codreanu de la Putna. România intrase în război în 1916 și în scurtă vreme fusese copleșită de Austro-Ungaria, Germania și Bulgaria, așa încât armata se retrăsese în Moldova. La începutul lui 1918, țara încheiase o pace umilitoare, însă doar câteva luni mai târziu dobândise de la Austro-Ungaria Ardealul, Banatul și Bucovina, iar de la Imperiul Țarist Basarabia, astfel împlinindu-se cele mai îndrăznețe visuri ale naționaliștilor români. Acesta era fundalul cuvântării lui Codreanu, străbătută de la un cap la altul de mistică istorică, și acesta era și motivul pentru care ascultătorii săi se arătasera atât de emoționați.

ROMÂNIA NU ERA SINGURUL STAT ÎNvingĂTOR ÎN CARE, DUPĂ 1918, sentimentul triumfului era amestecat cu temeri și frustrări. În Italia, ideea de „victorie știrbită” și gravele tulburări sociale au dus la rapida venire la putere a fascismului.¹ În România, situația nu era foarte diferită: câștigurile teritoriale erau atât de ample, încât țara adineaori prăbușită la pământ ieșise din războiul mondial ca unul dintre cei mai mari învingători. Însă „România Mare” rezultată din alipirea provinciilor austro-ungare și rusești se afla într-o zonă extrem de instabilă. Noul răsărit abia încorporat, Basarabia, fusese cuprins de revoluțiile rusești încă din februarie 1917. În Ungaria ajunseseră la putere revoluționarii bolșevici, iar în Bulgaria, agrarienii socialiști radicali. În tânăra Uniune Sovietică, la porțile noului regat al „României Mari”, făcea ravagii războiul civil între „roșii” și „albi”. Înainte de toate însă, prăbușirea imperiilor venise atât de neașteptat, încât elitele politice și administrative ale României erau suprasolicitate: trebuiau să asigure noile provincii prin forță militară, să obțină recunoașterea internațională a granițelor la Conferința de Pace de la Paris și, în același timp, să prevină tulburările revoluționare ce amenințau să izbucnească chiar înăuntrul granițelor.

În interior, înfrângerea zdrobitoare din 1916 silise regele și elitele la mari concesii față de țărani fără drepturi politice și fără putere economică: dacă nu li s-ar fi oferit perspectiva unei reforme agrare care să limiteze radical marea proprietate funciară și dreptul de vot universal, ostașii români, în majoritate covârșitoare țărani, ar fi depus armele sau, urmând chemarea bolșevismului din Basarabia, s-ar fi ridicat împotriva regelui și elitelor. Odată cu dreptul de vot universal, s-a prăbușit sistemul oligarhic din două partide – conservatorii și liberalii –, existent de la unirea Țării Românești cu Moldova, din care rezultaseră Principatele Unite (1859): partidul marilor moșieri, conservatorii, își exercita influența doar datorită votului cenzitar, iar odată cu introducerea votului

universal a fost măturat din cale. Din perioada de dinaintea războiului a supraviețuit o singură formațiune mare, reprezentată în Parlament: Partidul Liberal. Acest partid prezenta trăsături dinastice, dat fiind că familia Brătianu era aproape atotputernică, iar după 1918 a construit, într-un mod autoritar, România Mare. Restul sistemului de partide abia se forma. Pe de o parte erau susținătorii generalului Averescu, care, la începutul anilor 1920, cunoscuse o ascensiune și o cădere la fel de vertiginose; pe de altă parte, țăraniștii sub conducerea învățătorului Ion Mihalache, cu centrul de greutate în sudul României; în al treilea rând, exista Partidul Național Român din Transilvania, care, până în 1918, reprezentase toate păturile sociale românești împotriva politicii naționaliste a guvernului de la Budapesta; în al patrulea rând, o tabără naționalist-antisemită de dreapta, mereu instabilă; în al cincilea rând, un spectru de stânga, politic de mică importanță, alcătuit din social-democrați și comuniști, aceștia din urmă fiind curând interziși din cauza activității subversive. În 1926, Partidul Țărănesc și Partidul Național Român au fuzionat, rezultând Partidul Național-Țărănesc, a doua mare formațiune democratică după Partidul Liberal. Dat fiind că diferitele partide și fracțiuni erau întru totul orientate spre conducătorii lor, iar monarhul, mai ales în anii 1930, a intervenit puternic în activitatea internă a partidelor, în perioada interbelică nu s-a format nici o constelație stabilă, de durată.²

După 1918, noua Românie Mare era străbătută de multiple falii tectonice³: dacă mai înainte țara era relativ omogenă din punct de vedere etnic, acum, pe o suprafață dublată, existau aproape 30 % minorități etnice – maghiari, germani, bulgari, ucraineni, ruși, turci, precum și evrei (care vorbeau idiș, maghiară, germană, rusă sau română) –, dintre care multe avuseseră, datorită tradițiilor imperiale seculare, un statut politic și social mai înalt decât românii, iar acum se împăcau greu sau deloc cu rolul lor de minoritate, în timp ce complexe de inferioritate și nesiguranța în privința întrebării dacă România va rezista într-adevăr ca stat urmaș al unor mari imperii aprindea naționalismul românesc. Falii existau însă și între românii din Vechiul Regat (Țara Românească și Moldova) și cei din regiunile influențate de habsburgi (Ardealul, Banatul, Bucovina) și de ruși (Basarabia). Apartenența la un grup lingvistic nu poate face să dispară peste noapte amprente culturale și apartenențe politice vechi de secole. Și astfel, pe lângă problema minorităților, regionalismul printre români era un fenomen pe care oameni ca Ion Zelea Codreanu îl vedeau drept o amenințare gravă la adresa neamului românesc. Dar și valutele și transporturile trebuiau sincronizate în noul

stat, ca și învățământul și, în general, modul de a concepe statul, administrația și viața parlamentară. Aceste falii prezente în marele stat, pe care în 1914 nici un politician român serios nu le-ar fi crezut posibile, erau atât de adânci și vizibile, încât elitele României Mari trebuiau să facă tot ce se putea pentru a le combate și a le înlătura în cele din urmă.

Momentul triumfului ideii naționale românești a coincis cu mari temeri de revoluție și cu o pronunțată instabilitate politică pe plan intern și extern. Existau destule bătăi de cap: vecini revizionști precum Ungaria, care în 1920, la Tratatul de la Trianon, acceptase noile granițe doar de nevoie și cu rezerve; Uniunea Sovietică, ai cărei conducători n-au acceptat niciodată în mod oficial pierderea Basarabiei și nici n-au recunoscut granița răsăriteană a României; Bulgaria, care a trimis luptători de gherilă în Dobrogea; agitatori comuniști și socialiști, care până în 1920 au pus la cale valuri de greve și, în colaborare cu bolșevicii sovietici, au întreprins chiar un atac asupra parlamentarilor români; o gravă criză economică în anii imediat următori războiului; reforma agrară realizată târăgănat. Cei ajunși în fruntea României Mari aveau motive serioase de îngrijorare. Apariția unei extreme drepte naționaliste trebuie văzută pe fundalul acestui contrast puternic între diferite stări de spirit, al unei atmosfere sociale neobișnuit de încărcate emoțional, în care ascensiunea socio-politică și națională către o societate modernă a maselor se ciocnea cu o pronunțată frică de pierdere.⁴

Elitele politice au reacționat preponderent prin represiune și prin formarea și dezvoltarea unui aparat de securitate care deseori a acționat violent și împotriva unor cetățeni nevinovați. Cea mai impresionantă era însă eficiența serviciului secret al Siguranței, care pătrundea mereu mai adânc în vasele capilare ale societății și care, combătând pericole reale sau închipuite, întărea și mai mult teama de dezintegrare din interior și de dușmanii din exterior. Serviciile de informații alcătuiau liste tot mai lungi cu dușmani ai statului: extremiștii de stânga și cei (mai puțin temuți) de dreapta, minorități etnice, dar și religioase, fiindcă România Mare devenise nu doar multietnică, ci și multireligioasă. Deja înainte de 1914 trăiau în țară numeroși evrei, iar în Dobrogea și musulmani. După 1918 însă, au apărut dintr-odată două mari biserici românești în țară, anume, pe lângă Biserica Ortodoxă bine înrădăcinată, și cea Unită, adică acea parte a ortodoxiei care, în 1698–1701, în Ardeal și, mai târziu, în Banat, s-a supus Papei prin unirea cu Roma. Uniții, cum li se spunea, contribuiseră în mare măsură la formarea sentimentului național românesc la vest de Carpați, începând cu secolul al XVIII-lea. Pentru ortodocși, erau schismatici deviaționiști, însă ei înșiși se vedeau drept stegari

intelectuali ai neamului. Constituția din 1923 le recunoștea pe ambele ca biserici naționale, dar dădea întâietate Bisericii Ortodoxe.⁵ La acestea se mai adăugau, după 1918, putericele comunități protestante (luterane și reformate), precum și Biserica Romano-Catolică. Biserica ortodoxă rusificată din Basarabia, în schimb, trebuia mai întâi româniată. Cât privește bisericile neoprotestante, cum ar fi adventiștii și baptiștii, care proliferau mai ales în est, acestea erau considerate subversive.

Rupturile declanșate de anul 1918 sunt relevate de un fenomen ce dezvăluie structurile de profunzime ale României Mari. Pentru a-și sublinia apartenența la Occident, România a trecut de la calendarul iulian la cel gregorian. Această trecere, plănuită de elite ca un act administrativ simbolic, a fost receptată de țăranii din răsărit, din Basarabia și Moldova, drept un atac satanic împotriva mântuirii sufletelor lor. Datele sărbătorilor s-au schimbat, iar acea țărănie slab alfabetizată, care trăia într-un univers temporal tradițional și căreia autoritățile nu îi explicaseră înțelesul noului calendar, s-a împotrivit așa cum o făceau țăranii din perioada premodernă: neorganizat, spontan, fără șanse împotriva organelor statului; armata, jandarmeria și poliția secretă i-au persecutat pe „stiliști” (adeptii vechiului stil calendaristic), care la jumătatea anilor 1930 numărau un milion de oameni, adică a treisprezecea parte din populația de etnie română.

Elitele României Mari erau marcate de fobii, se vedeau amenințate din toate părțile și cunoșteau un singur limbaj, cel al forței statului, și un singur model de organizare statală, cel al centralismului francez, care trebuia să aducă și să țină laolaltă o țară eterogenă, cu sau fără voia ei. De aceea, în perioada interbelică, aproape fiecare guvern a făcut apel la legea marțială: la granița cu Uniunea Sovietică, în Basarabia, ea era aproape permanentă, dar și în alte părți ale țării era instituită pentru manipularea alegerilor. Între 1918 și 1938, presa liberă și alegerile libere s-au dezvoltat în România doar incipient.⁶ Din perioada de dinainte de 1914 s-a preluat sistemul prin care regele numea înainte de alegeri guvernul care organiza alegerile și care, folosind aparatul de stat, le și câștiga. Regele, care provenea din dinastia Hohenzollernilor catolici din sudul Germaniei, întronată încă din 1866, era, ce-i drept, un monarh constituțional, însă poziția lui era puternică, iar un monarh conștient de puterea sa, după cum avea să arate Carol II, putea scoate constituția din țătâni. La alegerile din România se aplica sistemul „primei majoritare” – un adaos de jumătate din mandate pentru partidul cel mai puternic.⁷ În spatele acestui sistem se ascundea și intenția ca, sub ochii îngăduitori ai prefecților, jandarmilor și serviciilor secrete, guvernul să

poată falsifica alegerile, să-i intimideze pe alegători, să-i țină pe candidații opoziției departe de viața parlamentară, de pildă prin decretarea unor zone de carantină în regiunile rurale. În provincie, alegerile însemnau întotdeauna o manifestare a forței: jandarmi cu bastoane, bătăuși plătiți de marile partide, țuică împărțită gratuit maselor de alegători țărani, fără experiență democratică.

În această atmosferă de violență structurală din partea statului și a sistemului social și de violență fizică fățișă provocată de bande de bătăuși și de răzmerițe țărănești s-au afirmat în societate Ion Zelea Codreanu și familia sa, în anii premergători războiului.